

Підгорна Т.В.

НПУ імені М.П. Драгоманова

Вивчення кристалографії в курсі НТ для майбутніх вчителів хімії

Одним з розділів кристалографії є кристалохімія - наука про просторове розміщення структурних частинок (молекул, атомів, йонів) у кристалах та залежність фізико-хімічних властивостей кристалічних речовин від їх структури [1]. Дослідження в галузі цієї науки здійснити досить складно в умовах навчальних закладів, тому одним із шляхів здійснення таких досліджень є застосування комп'ютерних моделей.

Кристалографічні дані зберігаються в CIF-файлах (Crystallographic Information File). CIF - стандартний формат текстового файлу для збереження кристалографічних даних. Даний стандарт було розроблено Міжнародним союзом кристалографії (IUCr). CIF-файли можуть містити такі відомості:

- дані про просторове розташування атомів (експериментальні дані);
- кристалографічні параметри;
- рентгенограми;
- відомості про авторів, джерело тощо.

Зміст CIF-файл можна переглядати в текстовому редакторі.

Для візуалізації кристалічних структур використовують спеціальні програми, прикладом якої є програма Mercury, яка розроблена Cambridge Crystallographic Data Centre (CCDC) (Кембриджський кристалографічний центр даних). За допомогою Mercury можна візуалізувати молекулярні структури та здійснювати дослідження цих структур. Базова версія Mercury є безкоштовною і завантажити її можна з сайту компанії за веб-адресою http://www.ccdc.cam.ac.uk/free_services/free_downloads/.

Вікно програми (Рис. 1):

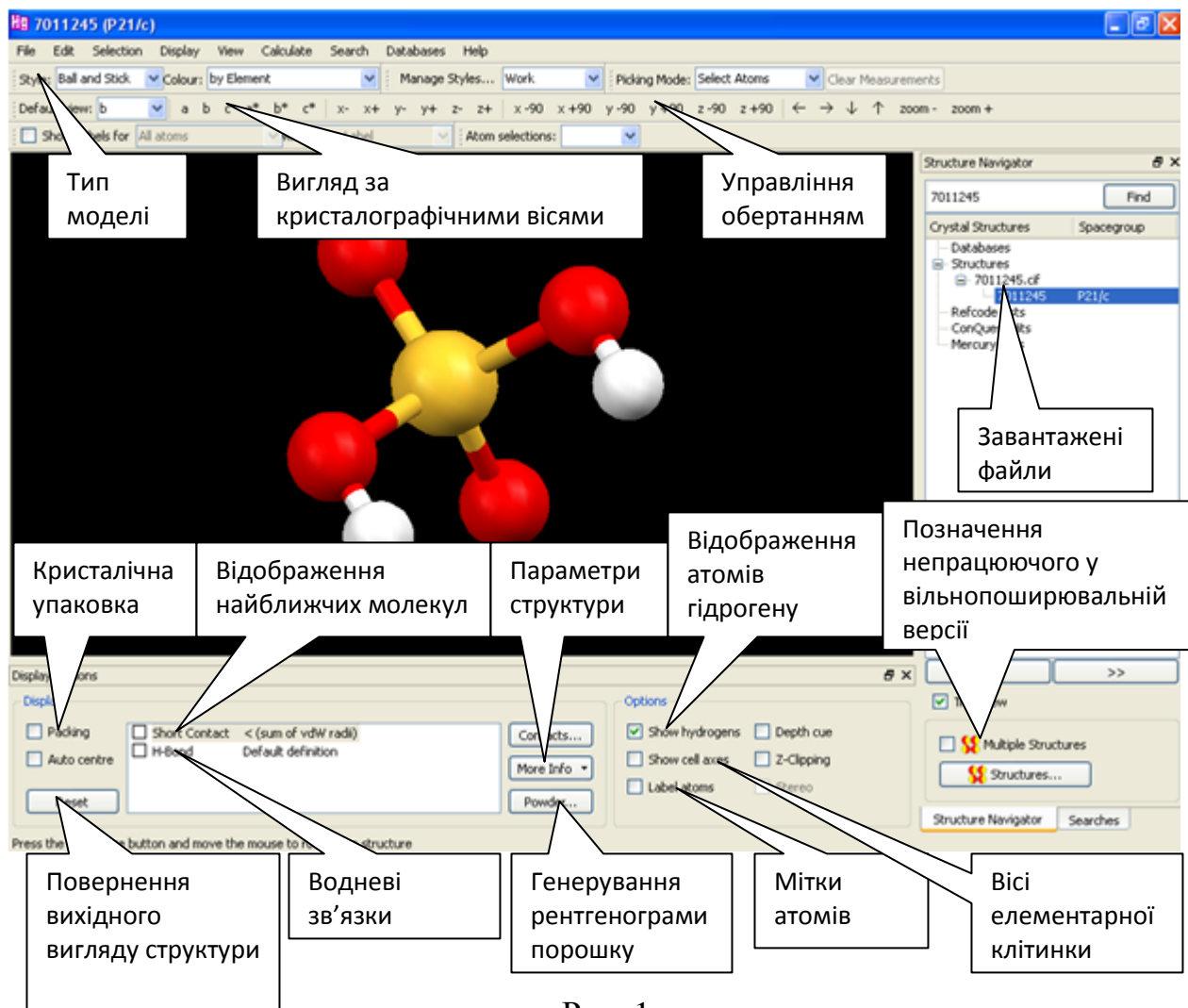

Рис. 1

Основні функції вільнопоширювальної версії програми:

1. Різні стилі відображення молекулярної структури та її «обертання» в просторі (Рис. 2).

Рис. 2

2. Відображення міток з різними відомостями для груп об'єктів (Рис. 3).

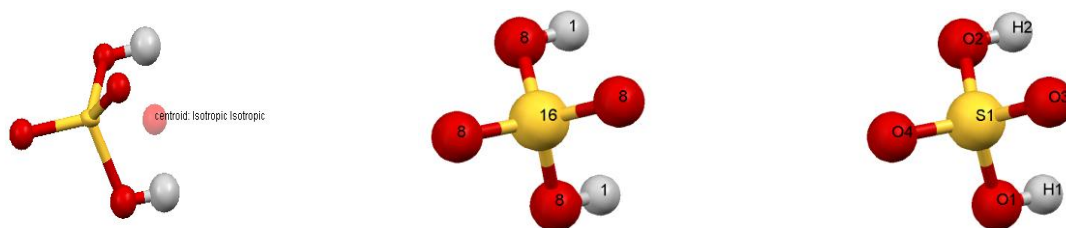
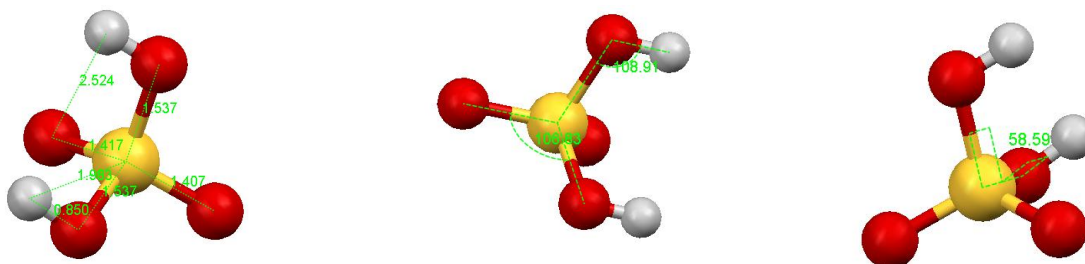

Рис. 3

3. Вимірювання геометричних параметрів (Рис. 4).

Відстань між атомами

Величину кута, що утворено трьома атомами

Двогранний кут між площинами, визначаються атомами, що чотирма атомами

Рис. 4

4. Перегляд числових та деяких інших параметрів структури (Рис. 5)

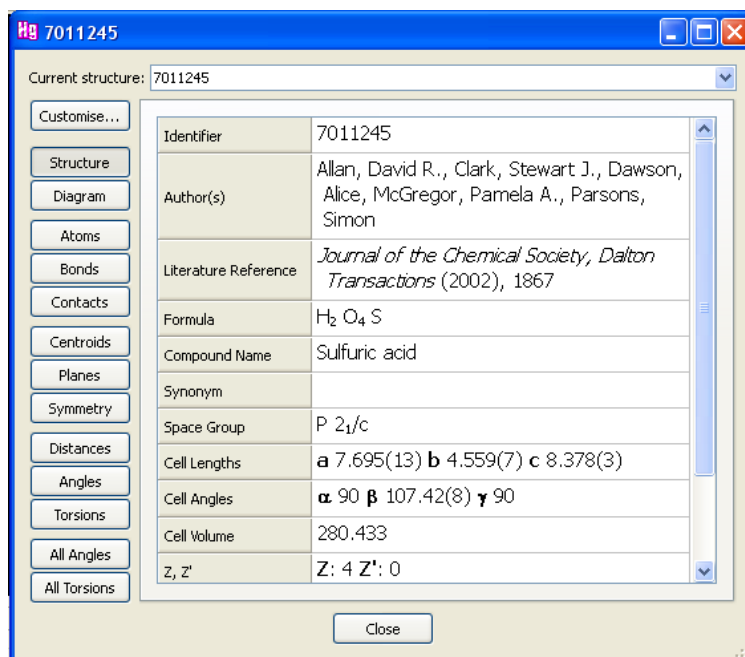

Рис. 5

5. Побудова площин за методом найменших квадратів та площин Міллера (Рис. 6).

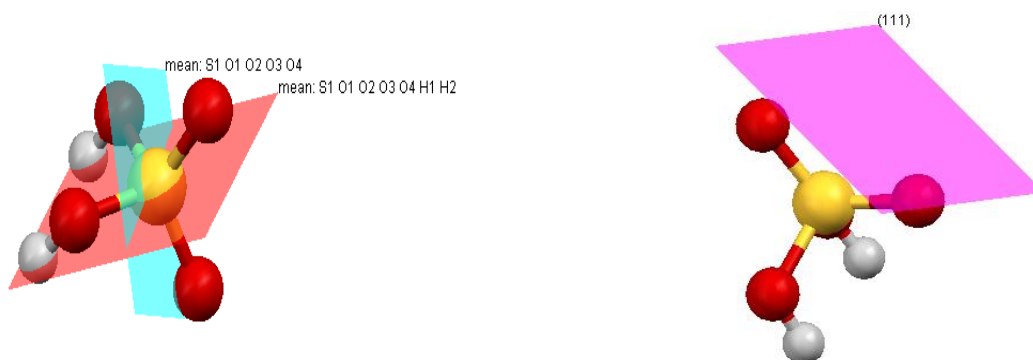

Рис. 6

6. Відображення стереоцентру для зазначених молекул (Рис. 7).

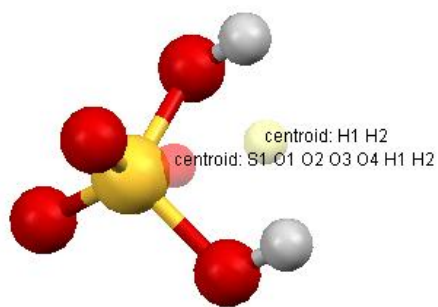
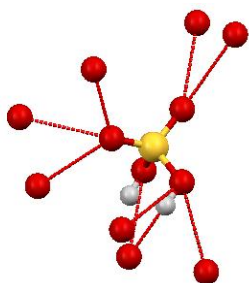
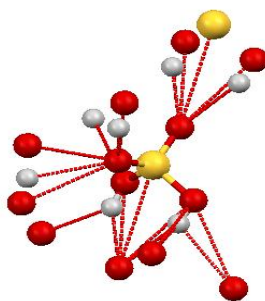

Рис. 7

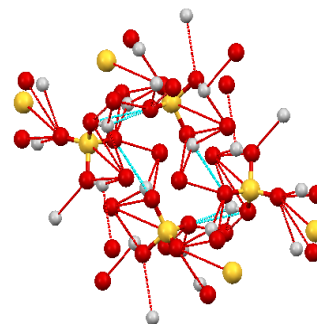
7. Відображення міжмолекулярних та внутрішньомолекулярних водневих, коротких та зазначених користувачем зв'язків (Рис. 8).

Водневі зв'язки

Короткі зв'язки

Міжмолекулярні зв'язки

Рис. 8

8. Створення і відображення ланцюга молекул за певним напрямом (Рис. 9).

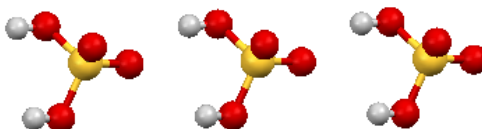

Рис. 9

9. Відображення рентгенограми речовини (Рис. 10).

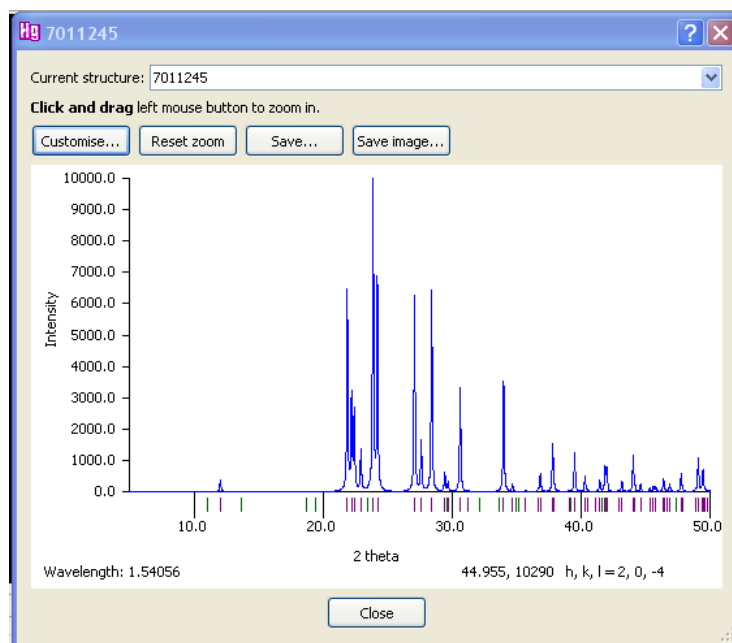

Рис. 10

10. Відображення елементарної комірки; вмісту елементарної комірки з будь-якою кількістю молекул, що розташовані в різних напрямках; шарів кристалу (рис. 11).

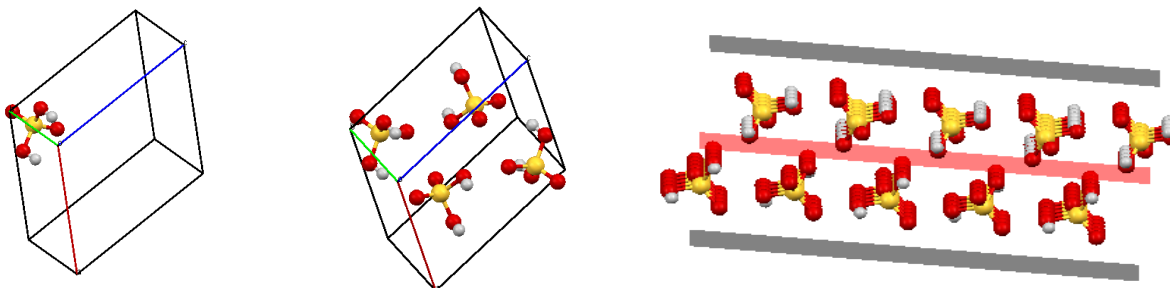
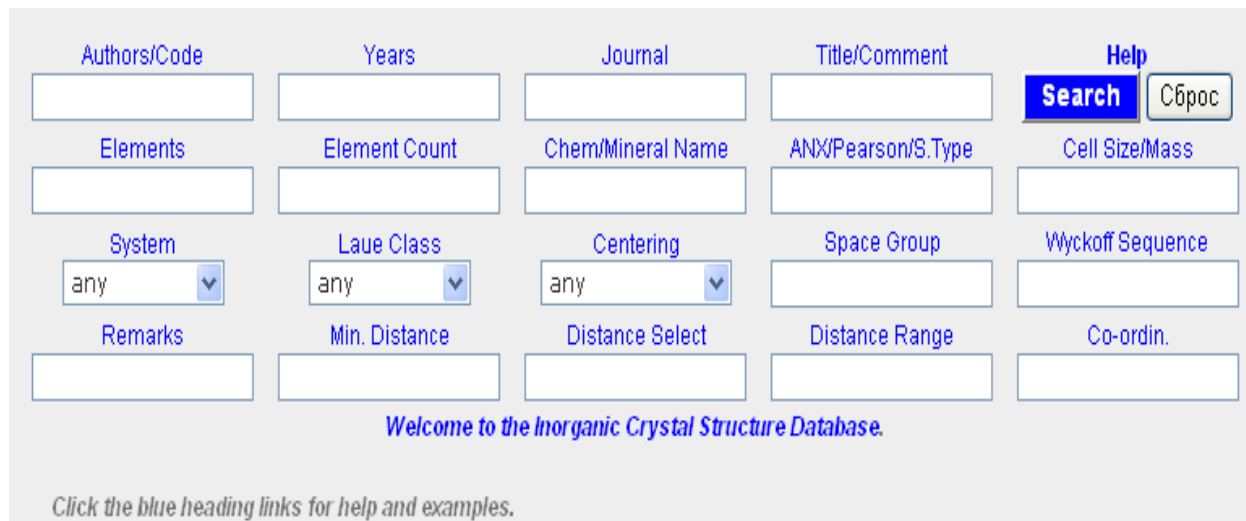

Рис. 11

Відомості про структуру речовини у вигляді CIF-файлів зберігаються в базах даних. За допомогою таких бази даних за відповідним запитом можна з'ясувати: рік написання, авторів, назву і зміст статті; переглянути і зберегти cif-файл молекули речовини, про яку йде мова в статті, з'ясувати різні геометричні параметри молекули речовини. Розглянемо приклади таких некомерційних баз даних.

Inorganic Crystal Structure Database (ICSD) – найбільш повний архів кристалографічних даних про неорганічні речовини. Доступ до демонстраційної версії <http://icsd.ill.eu/icsd/index.php> (Рис. 12).

Authors/Code Years Journal Title/Comment Help

Elements Element Count Chem/Mineral Name ANX/Pearson/S.Type Cell Size/Mass

System Laue Class Centering Space Group Wyckoff Sequence

Remarks Min. Distance Distance Select Distance Range Co-ordin.

Welcome to the Inorganic Crystal Structure Database.

Click the blue heading links for help and examples.

Рис. 12

Поля запиту:

<i>Ім'я поля</i>	<i>Призначення</i>
Authors/Code	Ім'я автора або код ICSD
Years	Рік видання
Journal	Код журналу або частина його назви
Title/Comment	Слова в назві статті або в коментарях
Elements	Перелік елементів, що містяться в речовині
Element Count	Кількість елементів в речовині
Chem/Mineral Name	Назва речовини (С= хімічна назва, М= назва мінерала, G= назва групи)
ANX/Pearson/S.Type	ANX формула, символ Пірсона або тип структури
Cell Size/Mass	Розмір елементарної клітинки
System	Система (за симетрією кристала)
Laue Class	Симетрія Лауе Класу
Centering	Центр симетрії
Space Group	Просторова група
Wyckoff Sequence	Послідовність Уйакоффа
Remarks	Примітки
Min. Distance	Мінімальна відстань між атомами

Distance Select	Виділена відстань між атомами (недоступно в демонстраційній версії)
Distance Range	Діапазон відстаней між атомами(недоступно в демонстраційній версії)
Co-ordin.	Координати(недоступно в демонстраційній версії)

Crystallography Open Database (COD) – безкоштовна база даних кристалографічних даних (Рис. 13). Доступ до даних www.crystallography.net.

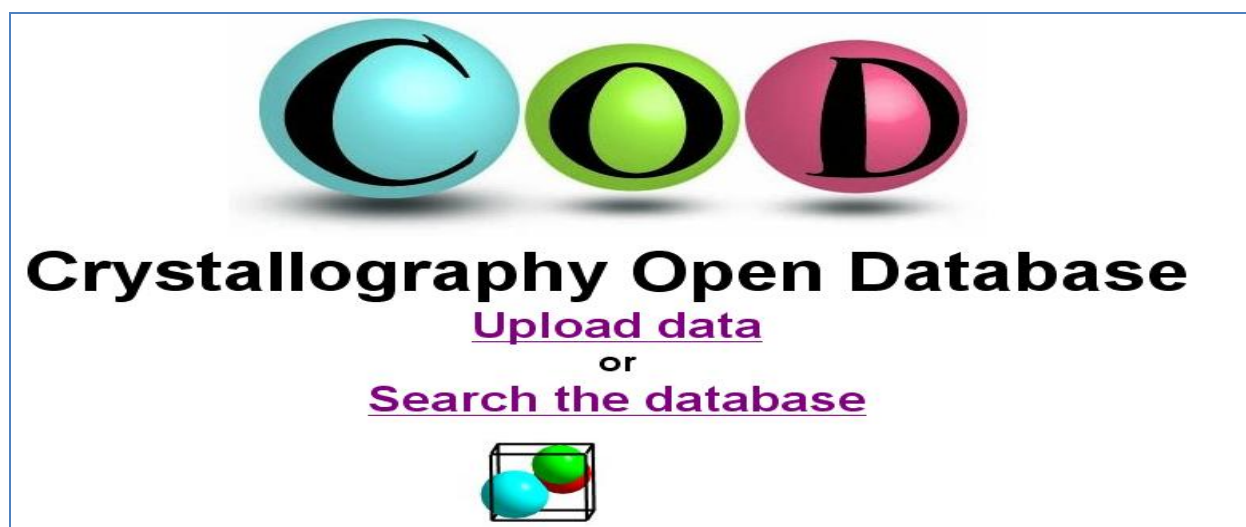

Рис. 13

Поля бази даних

<i>Ім'я поля</i>	<i>Призначення</i>
text (1 or 2 words)	<i>текст (1 або 2 слова)</i> – автори, або/і назва статті, або/і назва журналу, або/і назва речовини
1 to 8 elements	<i>від 1 до 8 елементів</i> – назва елементів (через пропуск можна вказати кількість атомів в молекулі)
NOT these elements	<i>Відсутній елемент</i> – елемент, якого не повинно бути в молекулі
volume min and max	<i>Мінімальний і максимальний об'єм</i> елементарної клітинки
strict number of elements	<i>Певна кількість елементів</i> в молекулі

Для опанування зазначених програм і баз даних студентам пропонувались такі практичні завдання:

1. Вивчення програми Mercury

1.1. Визначити між'ядерні відстані, кути між зв'язками, двогранні кути в молекулах сульфатної кислоти та хлориду натрію (Рис. 14).

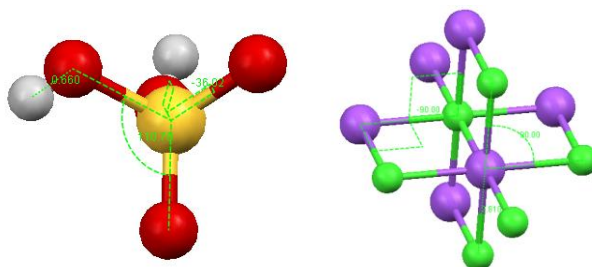

Рис. 14

1.2. Визначити кут між атомами гідрогену, довжину зв'язку між атомами гідрогену та оксигену, водневого зв'язку в молекулі води (Рис. 15).

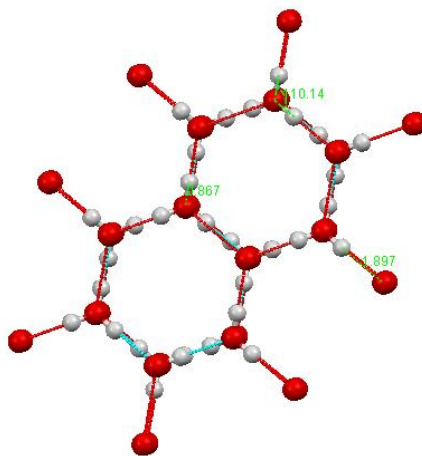

Рис. 15

1.3. Визначити для молекули фулерену (Рис. 16): з яких циклів утворено дану молекулу, довжини зв'язків і кути між ними для двох видів циклів, положення стереоцентру, діаметр молекули.

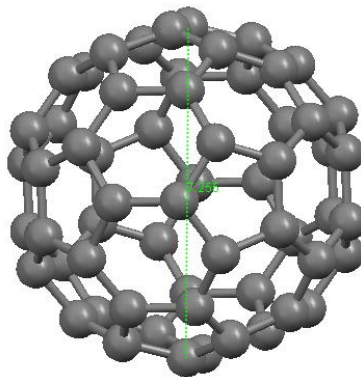

Рис. 16

2. Робота з базою даних **Inorganic Crystal Structure Database**

2.1. Знайти відомості про гіпс (запит потрібно вводити англійською мовою).

2.1.1. Визначити джерело відомостей і рік публікації.

2.1.2. Визначити довжини зв'язків, величини кутів між ними, двогранні кути між площинами, що утворені атомами.

2.2. Знайти відомості про гідроксиди задаючи наступні запити і заповнити таблицю

<i>Запит</i>	<i>Отримані результати</i> (кількість знайдених документів, навести приклади формул речовин)
<i>Elements O H</i>	
<i>Elements H O</i>	
<i>Elements H O, Element count 3</i>	
<i>Elements H₂ O₂, Element count 3</i>	
<i>Elements H₂ O₂ Ca, Element count 3</i>	

2.3. Знайти відомості про сірчану кислоту.

2.3.1. Зберегти всі знайдені cif-файли.

2.3.2. Переглянути їх і порівняти структуру молекул. Пояснити отримані результати.

3. Робота з базою **Crystallography Open Database:**

3.1. Знайти відомості про речовини, що містять гуанін, задаючи наступні запити і заповнити таблицю

<i>Запит</i>	<i>Отримані результати</i> (кількість знайдених документів, навести приклади формул речовин)
<i>text (1 or 2 words) guanine</i>	
<i>text (1 or 2 words) guanine</i> <i>1 to 8 elements N</i>	
<i>text (1 or 2 words) guanine</i> <i>1 to 8 elements N H</i>	
<i>text (1 or 2 words) guanine</i> <i>1 to 8 elements N H O</i>	
<i>text (1 or 2 words) guanine</i> <i>1 to 8 elements N H O C</i>	
<i>text (1 or 2 words) guanine</i> <i>1 to 8 elements N H O C</i> <i>strict number of elements 4</i>	
<i>text (1 or 2 words) guanine</i> <i>1 to 8 elements N5 H O C</i> <i>strict number of elements 4</i>	

3.2. Зберегти всі файли, знайдені за останнім запитом.

3.2.1. Порівняти отримані структури і зробити висновки.

4. Домашнє завдання

4.1. Використовуючи бази даних **ICSD (Inorganic Crystal Structure Database)** і **COD (Crystallography Open Database)** знайти не менше ніж три речовини, що містять групу атомів відповідно до варіанта завдання (варіант залежить від номера прізвища в журналі викладача). Якщо кількість отриманих результатів про речовини, що містять відповідні групи атомів, велика, то добирати речовини для аналізу потрібно за зростанням кількості атомів в сполуці. Якщо не знайдено жодного результату, то дати відповідні пояснення

- 4.2. Зберегти CIF файли стосовно цих речовин в створеній папці.
- 4.3. Завантажити програму Mercury 2.3.
- 4.4. Використовуючи команду Display/More Information/Structure Information, визначити формулу і назву речовини.
- 4.5. Визначити геометричні параметри цих речовин: відповідні довжини зв'язків, кути між зв'язками і двогранні кути.
- 4.6. Порівняти отримані результати для однієї і тієї самої речовини, відомості про яку знайдено в різних базах даних.
- 4.7. Зробити відповідні висновки.
- 4.8. Отримані результати занести до текстового файлу.

Структура текстового файлу:

Прізвище ім'я, номер варіанта:

Група атомів в речовині:

Отримані результати:

<i>Група атомів</i>	ICSD (Inorganic Crystal Structure Database)	COD (Crystallography Open Database)
Речовина 1		
Речовина 2		
Речовина 3		

Висновки:

Варіанти завдань:

<i>Варіант</i>	<i>Група</i>
1	PO ₄
2	Na ₂ O ₂
3	Al ₂ O ₃
4	AlF ₃
5	HBr
6	NaO
7	FeCl ₃
8	NH ₃
9	KOH

10	NO ₂
11	NaOH

Вивчення розглянутого програмного забезпечення і баз даних студентами хіміками дасть їм можливість більш детально вивчати структуру молекул речовин, що дуже важко здійснити в умовах навчального закладу без використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Література

1. Мала гірнича енциклопедія, т. 1 / За редакцією В.С.Білецького. – Донецьк: Донбас, 2004. - 640 с.
2. Mercury [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://www.ccdc.cam.ac.uk/products/mercury/>.
3. ICSD for WWW [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://icsd.ill.eu/icsd/index.php>.
4. Crystallography Open Database [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: www.crystallography.net.
5. А.А. Рагойша Информационные технологии в химии: Учебные материалы практикума. Ч. 2. Химическая структура [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://www.abc.chemistry.bsu.by/2/default.htm>.